

Turun akatemian kirjaston kreikkalainen kirjallisuus ja Porthanin kirjastohistoria

Tua Korhonen

Franz Michael Franzénin mukaan juuri Porthan elvytti Turun akatemiassa kiinnostuksen kreikan kieleen ja kirjallisuuteen opettaen jopa kreikkaa yksityisesti.¹ Vaikka viimeksi mainittu ei ehkä pidä paikkaansa, Porthanin vaikutus Turun uushumanismiin oli tietysti ratkaiseva eikä vähiten hänen monipuolisuutensa ansiosta. Tiedämme hänen toimistaan opettajana, tutkijana, sanomalehtimiehenä ja kirjastonhoitajana. Turun akatemian kirjaston kokoelma karttui moninkertaisesti hänen aikanaan. Miten sitten oli kreikkalaisten auktorien laita – lisääntyikö niiden määrä?² Miten kreikkalainen kirjallisuus on esillä hänen kirjastohistoriassaan? Seuraavassa nämä kysymykset ovat taustalla, kun pyrin hahmottamaan kokonaiskuvaa siitä, miten Turun akatemian kirjaston kokoelma karttui kreikkalaisten editioiden osalta alkuajoista Porthaniin saakka. Lähteenä on Porthanin oma kirjastohistoria, jossa hän esittelee kirjaston saamia lahjoituksia sekä antaa myös eräänlaisen kirjaluetelun.³

Historia Bibliothecae Regiae Academiae Aboënsis (tästä lähtien HBA) ilmestyi väitöskirjavihkoina 1771–1787, mutta sen kaksi lisäosaa, joista toinen jäi kesken, vasta vuonna 1795. Varsinaisen historiaosuuden jälkeen (§ I–XXX, s. 1–134) Porthan luettelee kokoelman teoksia aihealueittain pysähtymättä kuvailemaan niitä tarkemmin. Poikkeuksena ovat käsikirjoitukset ja jotkut rareteetit, joita Porthan esittelee kirjaluetelonsa alussa (§ XXXI, s. 135–221 ja § XXXII, s. 222–244). Kreikan ja Rooman kirjallisuutta Porthan luettelee useissa kohdissa – niin rareteettien, klassikkojen, vanhan ajan historian, antiikintutkimuksen, kirjallisuushistorian, kielitieteen, retoriikan ja runousopin kuin myös juridiikan, luonnontieteen ja lääketieteen kohdalla.⁴ Yleistävästi Porthan kiittelee kirjaston klassisen kirjallisuuden runsautta.⁵

¹ Muistopuhe julkaistiin *Åbo tidningar* -lehdessä 29.12.1804. Kajanto 2000, 270. Kajanto 1984, 107. Kajanto pohtii myös sitä, antoiko Porthan kreikan yksityisopetusta.

² Porthan aloitti kirjaston amanuenssina vuonna 1764 ja yleni kirjastonhoitajaksi 1777. Retoriikan professuuristaan (1775–1804) huolimatta Turun akatemian kirjasto pysyi Porthanin huolenpidon kohteena hänen kuolemaansa saakka.

³ Porthanin aikana ei kirjaston kokoelmasta tehty varsinaista kirjastoluetteloa, ks. Vallinkoski *s.a.*, 202 (käsikirjoitus).

⁴ Rareteettiosio, s. 134–138 alanootti i, sekä varsinainen § XXXII, s. 222–244, klassilliset auktorit, s. 258–263, *antiquarum gentium historiae*, s. 291–293, *rei antiquariae*, s. 332–337, *historiae literariae*, s. 338–346, *linguarum cum eruditarum tum vulgariū* s. 347–357, *rhetoricae & poeticae*, s. 357–365. Luonnonhistorian osastossa (*historiae naturalis*, s. 265–69) ei ole antiikin auktoereita, mutta matemaattisten ja "fyysis-matemaattisten" kirjojen (s. 275–280) joukossa on niitä muutama. HBA:n järjestyksestä, ks. Vallinkoski *s.a.*, 203 (käsikirjoitus). Käytän Porthan-Seuran julkaisua (Koskenniemi & Matinelli & Nyman 1974), mutta viittaan Porthanin omiin sivunumeroihin (sivun ylämarginaalissa).

⁵ HBA, 258: *Ita CLASSICORUM quos dicunt AUCTORUM veterum, Bibliotheca Acad. pulchro satis instructa est penu.*

Kirjahistoriansa alussa Porthan kertoo kirjaston kokoelmista tehdyistä luetteloista, joista pääosa on säilynyt meidän päiviimme saakka. 1600-luvulla painettiin kaksi luetteloa, Kempen (1655) ja Walleniuksen (1682).⁶ 1700-luvulla laadittiin Walleniuksen luettelolle pääosin täydennysosia, joita ei painettu. Ensimmäisestä, Ingemund Brömsin ja Hermann Rossin keskenjääneestä luettelosta, jonka oli tarkoitus kattaa hankinnat 1682–1713, meillä on tietoa lähinnä juuri Porthanin kautta.⁷ 1700-luvun ensimmäisen, koko kokoelmaa koskevan luettelon laati Anders Pryss kansleri Ernst Johan Creutzin kehotuksesta 1738.⁸ Seuraava, nopeasti kyhätty kattava luettelo on vuodelta 1746.⁹ Sekin laadittiin kanslerin pyynnöstä: Carl Gustav Tessin oli lahjoittanut kirjastolle huomattavan määrän niteitä ja halusi sisällyttää ne luetteloon. Tessinin aloitteesta ryhdyttiin laatimaan myös seuraavaa luetteloa, jonka Jakob Haartman sai valmiiksi syyskuussa 1755.¹⁰ Siitä tehtiin samoihin aikoihin myös kopio. Toinen kappaleista kuuluu nykyisin Kansalliskirjaston kokoelmaan.¹¹

Haartmanin luettelo on 1700-luvun kirjastoluetteloista kattavin. Sen valmistumisen (1755) ja HBA:n ensimmäisen osan painovuoden (1771) välillä on kuitenkin lähes parikymmentä vuotta. 1700-luvun puolivälin jälkeen kirjasto sai joukon huomattavia lahjoituksia, joista osa oli tunnetuilta kirjojenkerääjiltä, osa Turun akatemian ja Porthanin hyvin tuntevilta oppineilta. Kirjastohistoriaa kirjoittaessaan Porthan koki tehtäväkseen tuoda esiin nämä lahjoitukset, jotka puuttuivat Haartmanin luettelosta.¹² Kaiken kaikkiaan Turun akatemian kirjaston mahdollisuudet kartuttaa kokoelmaa ostamalla olivat vähäiset. Oltiin satunnaisten lahjoitusten varassa.

⁶ Kempen ja Walleniuksen luetteloista, HBA, 24–31 ja 35–40. Vallinkoski 1948, 187, 226–228.

⁷ HBA, 83–84 ja 101. Vallinkoski 1948, 233–234 ja 1975, 186–207. Vuonna 1725 valmistui kirjastoamanuenssi Carl Arosiuksen laatima liiteosa Walleniuksen luetteloon. Käsikirjoitus Upsalan yliopiston kirjastossa (U 304), kopio Kansalliskirjastossa (F.ö I.45.a). Vallinkoski 1975, 187–189. Samantapaisia liiteosia tehtiin myös vuosilta 1725–1737 ja 1739–1746.

⁸ Käsikirjoitus Upsalan yliopiston kirjastossa (U 282), kopio Kansalliskirjastossa (F.ö I.45.b). Lisäksi ilmeisesti vuonna 1738 tulipalossa tuhoutui kokoelman kattava luettelo, josta on säilynyt yksi sivu Vallinkoski 1975, 182, 200.

⁹ Käsikirjoitus Kungliga Bibliotekissa (U 104), kopio Kansalliskirjastossa (F.ö I.45.c). Kirjastonhoitaja Anders Pryss yritti vuonna 1748 laatia kattavan luettelon vuoden 1746 luettelon pohjalta. Näin ollen puhutaan Pryssin luettelosta. Vallinkoski 1975, 190.

¹⁰ Vallinkoski 1975, 192–194.

¹¹ *Codicum quibus constat Aboensis Academiae bibliotheca, impressorum et m(anus)criptor(ibus): catalogus. Aboae d. XX Septembr. MDCCLV.* Nimiösivulla on Tessinin autografi. Käsialoja teoksessa on useita. Ks. myös Vallinkoski 1975, 201–206. Jorma Vallinkoski laati Haartmanin luettelosta 1970-luvulla vielä koneella kirjoitetun kopion, johon hän merkitsi teoksen kohdalle kirjan alkuperän, jos se oli tiedossa esimerkiksi aiempien luetteloiden tai kirjaston tilikirjojen perusteella. Vallinkoski noudatti kopiossaan alkuteoksen sivunumerointia sekä laati teokselle myös sisällysluettelon ja kattavan henkilöhakemiston. Vallinkosken kopio on Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmassa jakautuneena viiteen osaan (Fö. I. 45d, Fö. I. 45e, Fö. I. 45f, Fö. I. 45g, Fö. I. 45h).

¹² HBA, 146–147, alanotti i. Porthanin luettelo on paikoitellen myös Haartmanin luettelon tarkennus. Haartmann siirtyi luettelossaan aiempia luetteloita (Kempe *et al.*) yksityiskohtaisempaan aiheuokitukseen, jota Porthankin noudatti. Vanhemmissa luetteloissa melko summittaisen aiheenmukaisen järjestyksen (kristilliset teokset ja teologia, humanistiset tieteet ja niin edelleen) sisällä kulki edelleen jako koon mukaan (folio, kvartto, oktavo, duodecimo). Haartman luopui viimeksi mainitusta, mutta tämä näyttää vahingossa pudottaneen joukosta pois joitakin vaikeasti luokiteltavia teoksia, kuten esimerkiksi Theofrastoksen *Luonteita*, jonka kaksi editiota (1612 ja 1617) niin Kempe, Wallenius, mutta myös Porthan (HBA, 259) mainitsivat.

Porthan kertoo Turun akatemian kirjaston vaatimattomasta alusta. Turun kymnaasilla, josta tehtiin yliopisto vuonna 1640, oli 21 niteen kokoelma, joka siirtyi yliopistolle. Se sisälsi kahdeksan nidettä kreikkalaista kirjallisuutta. Kokoelmassa oli foliokokoinen, laajalti tunnettu Johann Scapulan sanakirja, *Lexicon Graeco-Latinum* (1594), sekä Isokrateen puheita kahtena editiona, niin folio- kuin oktavokokoisena (Basel 1570 ja 1587). Retoriikan alaa edusti kokoelmassa myös tunnetun filologin, Johannes Sturmin toimittama kaksi volyymia käsittävä editio 100-luvulla eläneen Hermogeneen kolmesta retoriikan ja tyylin alaan kuuluvasta tutkimuksesta (Strassburg 1570–1571). Edelleen kokoelmaan kuului Plutarkhoksen ja kirkkoisä Gregorios Nazianzoslaisen teokset kreikka–latina-editioina (Basel 1571 ja Basel 1573) sekä renessanssihumanisti Marcilio Ficinin laatima Platonin teosten latinannos (Basel 1546).¹³

Teokset kertovat aikansa retorisestä kirjallisuuskäsityksestä: luettiin etenkin puhujia, kuten Isokratesta, ja opiskeltiin retoriikkaa mm. Hermogeneen johdolla. Useat näistä teoksista on painettu Baselissa, jonka yliopistopaino oli uuden ajan alussa kunnostautunut juuri kreikankielisten editioiden julkaisemisessa.¹⁴ Teokset tuntuvat koulun käyttöön kuitenkin melko vaativilta. Ainakin kaksi niistä olikin ulkomailla opiskelleen opettajan lahjoituksia, kuten Porthan jo huomasi. 1590-luvulla Turun koulussa opettaneen Johannes Mentzin omaiset olivat lahjoittaneet vuonna 1606 edellä mainitun Scapulan sanakirjan Mentzin kuolinpesästä koulun kirjastolle. Samana vuonna koulun apuopettaja Gabriel Melartopaeus oli lahjoittanut koululle mainitun Gregorios Nazianzoslaisen kokoomateoksen (1571).¹⁵

Suppeaan kokoelmaan saatiin nopeasti täydennystä. Porthan mainitsee Turun akatemian kirjaston varhaisvaiheen kaksi suurlahjoitusta, joista oli tietoa jo Kempen ja Walleniuksen luetteloissa, koska ne oli lueteltu erikseen lopussa. Porthan selvitti kuitenkin muutamia muitakin seikkoja näiden lahjoitusten osalta. Ensimmäinen lahjoitus, joka käsitti lähes 900 nidettä, oli Torsten Ståhlhandsken sotasaalis, jonka Ståhlhandsken leski, Christina Horn lahjoitti yliopistolle 1646. Juuri Porthan ensimmäisenä päätteli sotasaaliin pääosan saadun Aarhusin piispan Martinus Matthiaen kirjastosta.¹⁶ Porthan esittelee piispan elämänvaiheita¹⁷ ja mainitsee esimerkiksi, että piispan kirjakokoelman Solon-editiossa (Heidelberg 1632) oli teoksen edittorin Johannes Meursiuksen käsin kirjoitettu omistus piispalle.¹⁸ Porthan kiinnittää huomiota myös siihen, että Meursiuksen toimittamaa klassista kirjallisuutta ja kirjallisuudentutkimusta oli lahjoituskokoelmassa runsaasti.¹⁹

Piispa Martinus Matthiaen kirjaston tekstieditioista mainittakoon muun muassa kolme foliokokokoista nidettä: Demostheneen ja reetori Dion Khrysostomoksen puheet (Basel 1532 ja Pariisi 1604) sekä täsmälleen sama kaksivoluminen editio Hermogeneen retoriikan oppikirjoja (Strassburg 1570–1571), joka oli saatu jo Turun koulun

¹³ Kempe 1655, A2r. Wallenius 1682 ja Haartman 1775, *passim*. Ks. myös Vallinkoski 1948, 91–92.

¹⁴ Erinomainen verkkosivusto Baselin kirjapainon varhaisista kreikankielisistä painatteista on osoitteessa Griechischer Geist aus Basler Pressen. <http://www.ub.unibas.ch>.

¹⁵ HBA, 12–13. Vallinkoski 1948, 92–93.

¹⁶ HBA, 17–19. Vallinkoski 1948, 101–115.

¹⁷ Martinus Matthiaen elämäkerta, HBA, 19–20 alanootti e ja 47–48 alanootti l.

¹⁸ HBA, 19 alanootti e.

¹⁹ HBA, 235 alanootti i. Alankomaalainen Johannes Meursius (1579–1639) oli Leydenin yliopiston kreikan professori, joka tutki mm. kreikkalaisia juhlia ja tapoja. Sandys 1958 II, 311, 270.

kokoelmasta. Näin Turun akatemian kirjastossa oli peräti kaksi kappaletta samaa teosta tältä myöhäisantiikissa, Bysantissa ja uuden ajan alussa ahkerasti tutkitulta auktorilta. Inkunaabeleiksi laskettavia Martinus Matthiaen kokoelmassa olivat mm. kolme latinankielistä käännöstä kreikkalaisilta auktoireilta: uusplatonikko Plotinoksen (Firenze 1492)²⁰ ja filosofien elämäkerturi Diogenes Laertioksen teokset (Venetsia 1497) sekä kooste kreikkalaista ja roomalaista astronomiaa (Venetsia 1499).²¹

Kansalliskirjaston kokoelmissa on tallella yksitoista teosta, joiden tiedetään olevan peräisin piispa Martinus Matthiaen kirjakokoelmasta. Ne siis pelastuivat Turun palosta 1827, mikä tarkoittaa, että ne mahdollisesti olivat tuolloin lainassa.²² Teoksista viisi kuuluu kreikkalaisen kirjallisuuden alaan: kolmannella vuosisadalla eläneen Athenaioksen kulinaaris-filosofinen teos *Deipnosophistai* (Basel 1535),²³ 400-luvulla eläneen kompilaattori Stobaioksen hyvin suosittu kreikkalaisen kirjallisuuden antologia (Zürich 1543), satiirikko Lukianoksen ja Diogenes Laertioksen teokset (Basel 1563 ja Geneve 1615) sekä 1300-luvulla eläneen bysanttilaisen Manuel Moskhopuloksen kreikan kielen oppikirjan *Peri skhedôn* ensipainos (Basel 1545). Viimeksi mainittu kirja on mielenkiintoinen suomalaisen oppihistorian kannalta siinä olevien lyijy- ja mustekynällä tehtyjen merkintöjen vuoksi, joista osa on Turun akatemian ajalta. Esimerkiksi teoksen viimeiselle sivulle joku Turun oppinut – mahdollisesti pyhien kielten professori – on kirjoittanut lyijykynällä: ”20.1.1709, *iterato post viginti circiter annos*”.²⁴ Moskhopuloksen kokonaan kreikankielinen teos on ns. skhedograafinen oppikirja,²⁵ joka koostuu 22 lyhyestä tekstistä, joista ensimmäiset kymmenen perustuvat Raamattuun, yhdestoista on Aisopoksen faabelin mukaelma ja loput kuvaavat tapahtumia ennen Troijan sotaa ja sodan alussa. Kyseessä on oppikirjaa varten luotua, adaptoitua tekstiä.

Porthan mainitsee Moskhopuloksen teoksen rareiteettien yhteydessä käyttäen otsikon latinankielistä käännöstä.²⁶ Turun akatemian kirjastossa oli suhteellisen vähän kreikan oppikirjoja. Todennäköisesti Porthan piti Moskhopuloksen teosta vanhentuneena. Vuoden 1780 väitöskirjassaan Porthan arvosteli kovin sanoin klassisten kielten vanhoja opetusmetodeja.²⁷

²⁰ Plotinoksen latinannos oli Marcilio Ficinin käsialaa. Luetteloiden ja Porthanin kirjastohistorian perusteella se oli ainoa teos tältä auktorilta Turun akatemian kirjastossa.

²¹ Teos sisälsi kuitenkin esimerkiksi Aratoksen *Fainomenan* kreikaksi. Ks. esim. HBA, 225–226.

²² Nordström 1929, erityisesti 74–76. Vallinkoski 1948, 111–112. Kempe mainitsee nämä teokset kirjastoluettelonsa (1655) osiossa *Oratores & Philologi*, s. E2v–F2v.

²³ Tietoja tästä editiosta sekä muutama sivu digitoituna on sivustolla Griechischer Geist aus Basler Pressen (GG 303). <http://www.ub.unibas.ch/kadmos/gg/gg0257.htm>

²⁴ Mahdollisesti Israel Nesselius, ks. Korhonen 2004, 149. Nordström 1925, 79 mainitsee, että Moskhopuloksen oppikirja oli jossain vaiheessa nidottu yhteen kahden muun teoksen kanssa; toinen niistä oli Kallimakhoksen hymnit. Turun palon aikaan kirjat eivät olleet enää yhdessä, koska vain Moskhopuloksen teos säilyi.

²⁵ *Skhedografia* oli Bysantissa kehitetty kreikan kielen opetuksen menetelmä, jossa analysoitiin kutakin tekstiä kielellisesti, aluksi sana sanalta samalla kerraten kielioppia. Webb 1994, 85–86, 91. Jossain määrin nykyiset tekstinselitysluennot noudattavat tätä menetelmää.

²⁶ HBA, 236. *Manuelis Moschopuli de ratione examinandae orationes libellus, Graece. Lutet. ex off. Rob. Stephani*, 1545, 4:0. Ks. myös Korhonen 2004, 135–6.

²⁷ Kajanto 2004, 269.

Yliopiston toinen merkittävä, mutta edellistä nidemäärältään huomattavasti vaatimattomampi alkuaikojen lahjoitus kartutti kirjastoa myös klassisen kirjallisuuden osalta. Kuningatar Kristiina oli tunnettu bibliofiili, jonka aikana Kuninkaallinen kirjasto houkutteli klassisen kirjallisuuden kokoelmillaan Tukholmaan oppineita ympäri Eurooppaa.²⁸ Kuningatar antoi vuonna 1648 Per Brahelle Turkuun vietäväksi 87 nidettä Kuninkaallisen kirjaston kaksoiskappaleita.²⁹ Samasta lähteestä saatiin lisää kirjoja 1653, joista osa oli myös sotasaalista ja joiden alkuperää Porthan myös pystyi jäljittämään.³⁰ Kuninkaallisesta kirjastosta siirtyi Turkuun esimerkiksi seuraavat foliokokoiset editiot: Ptolemaioksen *Almagest* (Venetsia 1528), Eukleideen *Elementa* (Basel 1537), Euripideen draamat (Basel 1564), Diodoros Sisilialaisen historiateos (Basel 1578), Pausaniaan Kreikan matkakertomus (Frankfurt 1583) sekä Cassius Dion kreikankielinen Rooman historia (Hannover 1606).³¹

Näiden suurlahjoituksen myötä Turkuun saatiin hyvä kokoelma antiikin Kreikan kirjallisuuden perusteoksia – tosin pääosin 1500- ja 1600-luvun editioita. Ainakin yksi henkilö ylisti kirjastoa näiden lahjoitusten jälkeen nimenomaan klassisen kirjallisuuden osalta. Ruotsalainen ylioppilas Josephus Tuhn, joka opiskeli Turun akatemiassa 1679–82 ja valmisteli tuolloin kreikankielistä runoelmaansa, havaitsi Turun akatemian kirjaston vastaavan hyvin tarpeitaan ja raportoi löydöistään Tukholmaan.³² Runoelmansa esipuheessa hän mainitsee esimerkiksi Laurentius Rhodomannuksen, jonka kreikankielinen heksametrieepos *Palaestina* (1589) oli Turun akatemian kokoelmissa.³³

Opiskelijoilla oli sinänsä vain rajoitettu pääsy kokoelmiin: kirjasto oli auki kaksi kertaa viikossa iltapäivisin, ja kotilainaksi kirjoja saivat periaatteessa vain kandidaatin-tutkinnon suorittaneet ja professorit – ylioppilaat vain professorin erikoisluvalla.³⁴ Muutamia satunnaisia luetteloita lainatuista kirjoista on säilynyt. Vuonna 1673 lainassa ja osin karhuttavina oli 17 teosta, joiden joukossa oli kaksi kreikankielistä kirjaa: kreikankielinen psalttari ja Gregorios Nazianzoslaisen kirjeiden kreikka–latina-editio (Ingolstadt 1602). Viimeksi mainittu oli ollut lainassa professori Georgius Alanuksella, joka oli ehtinyt jo kuolla; omaiset velvoitettiin sitten korvaamaan kirja.³⁵

Teoksia saatiin Turun akatemian kirjastolle jonkin verran professorien kuolinpesistä, joko lahjoituksina tai ostoina. Professoreilla, kuten järjestyksessä toisella pyhien kielten professorilla, Petrus Bergiuksella (1654–1671), oli peräti 900 niteen kirjakokoelma,

²⁸ Callmer 1977, 72.

²⁹ Vallinkoski 1948, 185.

³⁰ HBA, 23–30, erityisesti 29. Vallinkoski 1948, 185–190.

³¹ Viimeksi mainitun painopaikka ja -aika ovat Porthanilta (HBA, 260). Haartmanin luettelossa (1775, 345) kerrotaan, että editiosta puuttui nimiölehti ja esipuhe.

³² Erik Benzeliuksen nuorempi mainitsee tämän asian muistokirjoituksessaan (*Elogium Josephi Thunii*). Ks. *Acta litteraria et scientiarum Sveciae* I (1725), 236.

³³ Haartmann 1755, 474. Tuhnin runoelma ilmestyi 1682 Tukholmassa nimellä *Amores sacri, sive Canticum Canticorum Salomonis elegis expressum [...] Accedunt & alia varii argumenti Poëmatia Graeca*.

³⁴ Vallinkoski 1948, 239–243 ja 1975, 218–219, jossa Porthanin toiminnasta lainauksen suhteen.

³⁵ Vallinkoski 1948, 242.

jossa oli huomattava määrä kreikan oppikirjoja.³⁶ Bergiuksen kuoltua kirjasto siirtyi hänen pojalleen eikä kokoelman myöhempiä vaiheita tunneta.³⁷

Kirjaston karttumisen osalta kirjaston tilikirjat selkeä lähde, vaikka kirjojen tiedot ovat niissä vain viitteellisiä. Porthan viittaa tilikirjoihin silloin tällöin kirjastohistoriassaan, mutta hänellä ei ollut käytössään esimerkiksi tilejä vuosilta 1722–1739.³⁸ Tilikirjojen perusteella kirjoja hankittiin tuona aikana melko vähän: kaikkiaan noin 420 teosta,³⁹ joista noin kymmenen oli kreikkalaista kirjallisuutta.⁴⁰ Niistä suurin osa ostettiin vuosina 1725–1726. Vesteråsin piispa Matthias Iserin kirjaston jäämistöstä hankittiin vuonna 1725 foliokokoinen *Poetae Graeci veteres*⁴¹ ja professori Matthias Swederuksen jäämistöstä samana vuonna yli 50 nidettä, joiden joukossa olivat foliokokoinen *Graeci oratores*,⁴² sekä oktavokokoisina Theokritoksen idyllejä, Pindarosta ja kaksi historiateosta: Herodianoksen ja Zosimoksen.⁴³ Edelleen samana vuonna hankittiin vielä foliokokoiset Homeroksen *Opera* ja Plutarkhoksen *Opera Graece et Latine* (I–II).⁴⁴ Seuraavana vuonna (1726) ostettiin puolestaan professori Elfwingin jäämistöstä Athenaioksen teos.⁴⁵ Näitä auktureita oli kokoelmassa toki jo ennestään.⁴⁶ Sodasta toipuva ja köyhtynyt yliopisto päätyi siis ostamaan lisää klassista kirjallisuutta. Joissakin tapauksessa, ja melko varmasti silloin, jos kyseessä oli 1500-luvun tai 1600-luvun alkupuolella painettu foliokokoinen teos, hankinnassa oli kyse arvokirjan ostamisena. Rariteetit ja arvokirjat kohottivat kokoelman arvoa.

1730-luvulla teoksia hankittiin etenkin Tukholmassa toimineen leipzigilaisen Weidemannin kirjakaupan edustajan välityksellä: vuonna 1734 ostettiin 55 nidettä ja seuraavana vuonna 25. Kummassakaan erässä ei kuitenkaan ollut lainkaan kreikkalaista

³⁶ Käsikirjoitus, Kansalliskirjasto Aa.IV.75. Bergius (k. 1691) kirjoitti elämäkertansa, jonka loppuun lisäsi kotikirjastonsa luettelon vuodelta 1664 – päiväkirja päättyi puolestaan vuoteen 1679. Kirjojen painopaikkaa hän ei ilmoita, ja vain muutamissa tapauksissa hän antaa painovuoden. Hän on jaotellut teokset aiheen mukaan. Malin 1931. Korhonen 2004, 163.

³⁷ Vallinkoski 1948, 252–253.

³⁸ Malin 1929, II. Aarne Malin (myöhemmin Maliniemi) löysi tämän ajan tilikirjat 1929 Ruotsin arkistosta.

³⁹ Malin 1929, VIII. Tilikirjoissa on tietoja myös kirjojen uudelleen sitomisesta. Kreikkalaisen kirjallisuuden osalta kunnostettiin mm. Diodoros Sisilialaisen ja Ksenofonin foliokokoiset teokset. Malin 1929, 62, 83

⁴⁰ Esimerkiksi v. 1725 hankittu oktavokokoinen Dioskurideen lääkekasvikirja (*Dioscorides De materia medica*) on todennäköisesti ollut latinannos. Malin 1929, 49. Kirjastossa oli foliokokoinen, kreikankielinen Dioskurideen editio (1543), Haartman 1755, 233.

⁴¹ Malin 1929, VI, 50–51.

⁴² Malin 1929, V, 47.

⁴³ In octavo: *Herodiani Historiae. Libb. 8. cum interpretatione Politiani, it. Zosimi Lib. 2. Graece et Latine / Theocriti Eidyllia, s. parva poemata et Pindari Argonautica, Graece*. Malin 1929, 49. Pindari *Argonautica* viittaa neljänteen Pythian oodiin, jossa kerrotaan argonauttien retkestä. Jää epäselväksi onko kyseessä tekstieditio vai tutkimus. 100- ja 200-lukujen taitteessa elänyt Herodianos kirjoitti kreikaksi Rooman historiaa, tässä on kyseessä editio, jossa on mukana Angelo Polizianon käännös. 400-luvulla elänyt Zosimos kirjoitti teoksen nimeltä "Uusi historia".

⁴⁴ Malin 1929, 11. Homeroksen eepokset olivat peräisen edellä mainitun professori Swederuksen kuolinpesästä. Kirjakauppias Christian Trapp oli sen sieltä ostanut ja myi edelleen Turun akatemialle. Malin 1929, 50. Ks. myös Laine 2006, 178.

⁴⁵ Malin 1929, VIII, 13.

⁴⁶ Kuninkaallisesta kirjastosta oli tosin saatu 1648 kokoomateos, joka sisälsi mm. Zosimoksen historiateoksen ja Prokopioksen teoksia latinaksi käännettynä. Ks. Haartman 1755, 345.

kirjallisuutta.⁴⁷ Professori Johan Haartmanin kuolinpesästä, joka sisälsi yli 1300 nidettä⁴⁸, ostettiin vuonna 1738 90 teosta, pääosin tutkimuskirjallisuutta. Mukana oli roomalaisia auktoireita, mutta vain yksi kreikkalainen: ”Nicephorus” eli jokin bysanttilaisen oppineen Nikeforos Gregoraan (k. 1360) teos.⁴⁹

Professori Carl Clewbergin (k. 1765) kuolinpesän huutokauppaluettelo (1767) sisälsi lähes 140 Kreikan kirjallisuuden tekstieditiota sekä kirjallisuudentutkimusta, kuten Homeros-tutkimusta.⁵⁰ Clewberg oli toiminut myös pyhien kielten professorina opettaen profaania kreikkaa ja puolustaen kreikan kielen asemaa.⁵¹ Huutokaupasta ostettiin jonkin verran teoksia ja vielä myöhemmin konsistorin päätöksellä juuri Porthan sai tehtäväkseen hankkia neljä arabiankielistä käsikirjoitusta.⁵² Kirjastohistoriassaan Porthan ihasteli Clewbergin kokoelman kreikkalaisten auktorien suurta määrää ja totesi, että akatemian kirjastolla oli siitä hankittu myös kreikkalaista kirjallisuutta.⁵³ Clewbergin jäämistön huutokauppaluettelossa oli myös yliopiston pyhien kielten professorin Israel Nesseliuksen (professorina 1705–1707) kreikan kirjallisuudesta pitämän luennon luentomuistiinpanot (*Isr. Nesselii Colleg. Graecum Mscr.*).⁵⁴ Nämä muistiinpanot olivat Nesseliuksen siirrettyä Upsalaan periytyneet Turussa ilmeisesti professorilta toiselle, sillä useat pyhien kielten professorit käyttivät Nesseliuksen muistiinpanoja kreikan opetuksessaan.⁵⁵ Porthan itse piti kirjallisuuden historian luentoja, joissa esitteli luonnollisesti myös kreikkalaista kirjallisuutta keskittyen etenkin Homerokseen.⁵⁶

Kirjaston ainoaa kodikologisesti merkittävää kreikankielistä käsikirjoitusta Porthan esittelee kirjahistoriassaan jonkin verran. Se oli kuulunut Turun akatemian kirjaston kokoelmaan jo vuodesta 1701 tai 1702, jolloin se oli ostettu lääketieteen professori Elias Til-Landzin kuolinpesästä.⁵⁷ Porthan ei ollut ensimmäinen, joka kiinnitti tähän koodeksiin huomiota: Haartmanin kirjastoluettelossa (1755) mainitaan sen sisältämä latinankielinen saatekirje.⁵⁸ Paperikäsikirjoitus sisälsi kahden myöhäisantiikin lääkärin, Aitioksen ja Paulinos Aiginalaisen, terveydenhoidollisia tekstejä. Porthan kiittelee käsialan helppolukuisuutta ja siteeraa saatekirjeen kokonaan. Hän myös huomasi, ettei

⁴⁷ Malin 1929, VII, 68–70, 75–76. Ks. myös Laine 2006, 179.

⁴⁸ Malin 1929, VI.

⁴⁹ Malin 1929, VI, 88–91, erikoisesti 88. Haartman oli eläessään, vuonna 1735, lahjoittanut kirjastolle yhdeksän nidettä, joista yksi oli *Julius Caesar cum versione Graeca et notis*. Malin VI, 77.

⁵⁰ Merisalo 1995, 145, 147–148.

⁵¹ Kajanto 2000, 201–202.

⁵² HBA 120. Vallinkoski 1975, 132–133, 169. Vallinkoksi on myös selvittänyt, mitkä nämä käsikirjoitukset ovat vertaamalla huutokauppaluettelo Porthanin käsikirjoitusesityksiin. Vallinkoski 1975, 169–171.

⁵³ HBA, 119–120 ja alanootti c: *Acquisiti tamen inde sunt Bibliothecae publicae complures egregii libri, Auctores Graeci, Msc. quidam libri Arabici (minoris licet pretii) etc.*

⁵⁴ Vallinkoski 1975, 170 nr. 7.

⁵⁵ Korhonen 2004, 149.

⁵⁶ Kajanto 1998, 108. Nesselius piti vastaavaa kurssia Upsalassa, jossa on säilynyt samanniminen, opiskelijan tallentama luentomuistiinpano (*Collegium linguae Graecae I. Nesselii. Aboae 1707*. Kopia af G.H. Peldan UB R 25 sekä *Nesselii Collegium Graecum UB R 26*). I. Nesselius, *Föreläsningar över grekiska språket och litteraturen*. UB Ihre 58.

⁵⁷ Korhonen 2004, 161.

⁵⁸ Haartman 1755, 492. Edellisessä, eli vuoden 1746 luettelossa (ks. *supra* n. 8) mainitaan vain Aitios, ei Paulos Aiginalaista. Kirjastoluettelo 1746, 56.

Aitioksen moniosaista tekstiä ollut vielä kokonaan julkaistu.⁵⁹ Porthan käytti apunaan Johan Fabriciuksen moniosaista teosta *Bibliotheca Graeca* (1705–1728).⁶⁰ Tämä aikansa merkittävä kirjallisuudentutkimuksen apuneuvo oli hankittu kirjastoon jo 1728.⁶¹ Porthan mainitsee sen myös erikseen kirjastohistoriassaan.⁶²

1760-luvun lopulla ja seuraavalla vuosikymmenellä kirjasto sai huomattavia lahjoituksia. Osa näistä johtui Porthanin hyvistä kontakteista. Kaikkiaan niteitä eri lahjoittajilta on noin 1300 kappaletta,⁶³ joista suuri osa oli tutkimuskirjallisuutta. Piispa Carl Fredrik Mennanderin vuoden 1772 lahjoitusten joukossa Porthan mainitsee Klemens Aleksandrialaisen teokset (Firenze 1550).⁶⁴ Näistä lahjoituksista ei ole kuitenkaan kattavia tietoja, vaan tietomme perustuvat lähinnä Porthaniin, joka ei esittele lahjoituksia luetteloina, vaan poimii yksittäisiä teoksia esimerkinomaisesti.

Piispa Mennanderin poika Carl Fredrik, joka aateloitiin nimellä Fredenheim, lahjoitti useaan otteeseen kirjastolle teoksia 1780- ja 1790-luvulla. Hänen kauttaan saatiin ainakin osa Herculaneumin kaivauslöytöjä esittelevää tutkimuskirjallisuutta, jota Turun akatemian kirjaston kokoelmassa oli varsin merkittävä määrä.⁶⁵ Fredeheimin lahjoituksia esitellessään Porthan mainitsee sentään kaksi 1780-luvulla Parmassa painettua kreikkalaista editiota. Toinen on Longinoksen *Dafnis ja Khloe* (1786), toinen Anakreonin teokset, jossa on myös Anakreonin nimiin pantuja runoja (1785).⁶⁶ Porthan mahdollisesti itse ruotsinsi viimeksi mainittuja Aurora-seuran *Åbo Tidningar* -lehteen.⁶⁷ Porthanin kirjastohistoria päättyy ystävän, professori J.H. Lidénin kirjalahjoitukseen. Porthan mainitsee foliokokaisen Ailianos-edition, joka oli Conrad Gensnerin toimittama (Zürich 1557), Stobaioksen antologian (Antwerpen 1575), 300-luvulla eläneen piispa Synesioksen teoksen (Pariisi 1612) sekä Diodoros Sisilialaisen historiategoksen (Hannover 1604).⁶⁸ Tässä kohtaa luettelo jää kesken, kuten Porthanin koko kirjastohistoriakin.

Kootusti voi sanoa, että Turun akatemialla oli 1600-luvulla lahjoitusten ansiosta hieno kreikkalaisten auktorien kokoelma, joka karttui hiukan ostojen ja joidenkin lahjoitusten myötä ison ja pikku vihan välisenä aikana (1721–1742), mutta ei juurikaan enää 1700-luvun puolen välin jälkeen – huolimatta lahjoituksista. Miksi sitten saaduissa lahjoi-

⁵⁹ HBA, 141–144. Vuonna 1817 pieni osa käsikirjoitusta kuitenkin julkaistiin eräässä Turun akatemiina väitöskirjassa kommentaarin kera. Vallinkoski 1975, 217. Korhonen 2004, 121–122.

⁶⁰ HBA, 141 alanootti h.

⁶¹ Teos oli ostettu tukholmalaisesta Russwormin kirjakaupasta. Malin 1929, VI, 58–59.

⁶² Malin 1929, 47, 51, 73 ja 83. Ks. HBA, 339 ja 343.

⁶³ Kirjojenkeräilijät S.L. Gahm lahjoitti kirjastolle 133 teosta vuonna 1769, bibliofiili C. R. Berch puolestaan 233 nidettä. Piispa Carl Fredrik Mennander lahjoitti teoksia kahteen otteeseen: vuonna 1766 159 nidettä sekä muutama käsikirjoitusta; vuonna 1772 hän lahjoitti 329 nidettä. Johan Arckenholtzin kuolinpesästä saatiin n. 450 nidettä vuonna 1777. Vallinkoski *s.a.*, 108–109 (käsikirjoitus).

⁶⁴ HBA, 123 (alanootti f): *Clemens Alexandrinus Gr. Florent. 1550*.

⁶⁵ HBA, 337–339 alanootti ***. Kirjastoon oli saatu lahjoituksena vuonna 1769 neljä osaa *Le antichità di Ercolano*-sarjaa vuosilta 1757–65. Herculaneumin kaivaukset alkoivat 1737. Klinge *et al.* 1987, 711. Vallinkoski 1975, 100

⁶⁶ Teokset olivat mahdollisesti yhteisnitenä. Viimeksi mainitusta Porthan on antanut tittelinimen kreikaksi sekä toteaa teoksen esipuheen sisältävän katsauksen antiikin eroottiseen kirjallisuuteen.

⁶⁷ Kajanto 2000, 272. Kajanto 1984, 109–110. Erikoisesti vuoden 1782 lehdissä on Anakreon-ruotsinnoksia (nro 23, 27.6.1782, nro 31, 1.8.1782).

⁶⁸ HBA, liiteosa s. 16, Vallinkoski *s.a.*, 109–110.

tuksissa kreikkalainen kirjallisuus oli niin heikosti edustettuna? Meillä ei kuitenkaan ole täydellistä tietoa siitä, mitä lahjoitukset tai edes ostot pitivät sisällään. Porthanin kirjastohistoria on tärkein lähteemme. Toisin sanoen, voi olla niin, että lahjoitusten kautta tai ostoina kuolinpesistä saatiin kreikkalaista kirjallisuutta, mutta Porthan ei niitä mainitse tai mainitse vain epämääräisesti, kuten edellä kävi ilmi Clewbergin jäämistöstä suoritettujen ostojen suhteen.

Edellä oli puhetta myös Moskhopuloksen oppikirjasta, jonka Porthan mainitsee ohimennen rareiteettien joukossa. Se, että hän ei sitä tarkemmin esittele, ei ehkä ole pelkkä sattuma. Kun vertailee Porthanin kirjaluetteloa Haartmanin luetteloon (1755), huomaa, että joitakin erikoislaatuisia teoksia ei ole mukana. Kuten sanottu, Porthanin luettelo ei ole kattava ja se jäi kesken. Joka tapauksessa Porthan ei mainitse esimerkiksi Olympia Fulvia Moratan koottuja teoksia (1558), joka sisältää myös oppineen rouvan itse laatimia kreikan- ja hepreankielisiä runoja,⁶⁹ eikä Rhodomannuksen *Palaestinaa*, josta oli puhetta ylioppilas Tuhnin yhteydessä. Porthanin kirjaluettelosta ei löydy myöskään myöhäisantiikin eepikon Nonnoksen *Dionysiaca*-heksametrieeposta (Hannover 1610).⁷⁰ Kaikki nämä oli saatu Christina Hornin lahjoituksena ja olivat mukana vielä Haartmanin kattavassa luettelossa (1755). Moratan ja Rhodomannuksen teokset edustavat osaltaan 1500- ja 1600-luvun käsitystä gresiteetistä: humanistit kokivat tavallaan itse jatkavansa Kreikan kirjallisuuden perinnettä sepittämällä muinaiskreikaksi lyhyempiä ja pidempiä runoyritelmiä. Porthanin aikana oppineet kirjoittivat tilapäistekstinsä, kuten omistuskirjoitukset, kuitenkin pääosin jo muilla kuin kuolleilla kielillä.⁷¹ Nonnosta puolestaan arvostettiin korkealle uuden ajan alussa, mutta ei enää myöhemmin. Esimerkiksi vielä John Milton (1608–1674) oli tähän rönsyilevytydessään vaikealukuiseen teokseen perehtynyt.⁷²

Uushumanismin myötä antiikin kirjallisuuden kaanon muuttui: siihen eivät enää kuuluneet keskiajan, Bysantin ja uuden ajan alun arvostamat teokset, kuten myöhäisantiikin heksametrieepokset – yleensäkin se retorisesti hyvin raskastekoinen kirjallisuus, jota alettiin uudelleen lukea ja osin arvostaakin jälleen vasta 1900-luvulla. Turun akatemian kirjaston kokoelma satunnaisestikin karttuneena samoin kuin Porthanin kirjastohistoria heijastavat molemmat jotakin aikakautensa maku- mieltymyksistä ja kaanonista.

Seuraavassa Auraican numerossa julkaistaan luettelo Turun akatemian kreikkalaisesta kirjallisuudesta pääosin Haartmanin (1755) ja Porthanin luetteloiden (HBA) vertailun pohjalta. Sen tarkoituksena on valaista sitä, miten kirjaston kokoelma kasvoi kreikkalaisen kirjallisuuden osalta aikana, jolloin Porthan alkoi työskentelynsä kirjastossa.

---

⁶⁹ Haartman 1755, 418.

⁷⁰ Haartman 1755, 475.

⁷¹ Porthan kuitenkin toteaa eräässä oppihistorian luennossaan (1803–04) kärjistetyksi: ”Ainoakaan muu kieli ei ole kreikan veroinen, sen pitäisi olla oppineiden kieli, ja se jättää latinan kauas jälkeen.” (Suom. Iiro Kajanto). Kajanto 2000, 272.

⁷² Butler 1999, 71–72.

Lähteet ja kirjallisuus

Käsikirjoitukset

Appendix librorum Biblioth. Academiae Aboensis (1682). Fotokopio. Kansalliskirjasto. Fö. I.45a.

Bibliothecae Aboensis Libri 1738. Fotokopio. Kansalliskirjasto. Fö.I.45b.

Catalogus librorum Bibliothecae Regiae Academiae Aboensis MDCCXLVI. Fotokopio. Kansalliskirjasto. Fö.I.45c.

Catalogus librorum Petri A. Bergii Sudermanni, Gr. et Ebr. Ling. Professoris in Acad. Aboënsi, renovatus. Anno reparatae salutis per Christum MDCLXIV. Kansalliskirjasto. Aa.IV.75.

Codicus quibus constat Aboensis Academiae Bibliotheca, impressorum et manuseriptorum catalogus. Aboae d. XX September MDCCLV. Kansalliskirjasto. Ms/talletus 2 (Rk 15). Rariteetikokoelma. [Haartmanin vuoden 1755 luettelo]

Codicus quibus constat Aboensis Academiae Bibliotheca, impressorum et manuseriptorum catalogus. Aboae d. XX September MDCCLV. Koneellakirjoitettu kappale prof. Vallinkosken kirjoittamin lisäyksin ja tarkennuksin, osa 5 sis. indeksin. Kansalliskirjasto. Fö.I.45d–h. [Vallinkosken kopio Haartmanin luettelosta].

Vallinkoski, Jorma (*s.a.*) Turun akatemian kirjaston historia III. 1772–1828. Kansalliskirjasto. Jorma Vallinkosken arkisto, julkaisematon käsikirjoitus, mappi 5. Ms 1978:7. 2.c.2.

Painettu kirjallisuus

Butler, George F. 1999. Nonnos and Milton's "vast Typhœan rage": The Dionysiaca and Paradise Lost. – *Milton Quarterly* 33.3, 71–76.

Kajanto, Iiro 2000. *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1828* (Tietolipas 169), Helsinki.

Kajanto, Iiro 1984. *Porthan and Classical Scholarship* (Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia. Sarja B 225), Helsinki.

Kempe, Axelius 1655. *Bibliotheca Academiae Aboensis sive elenchus* [...]. Excusus apud Petrum Hanson. Aboae 1655.

Klinge, Matti *et al.* (1987) *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808* (Helsingin Yliopisto 1640–1990 I), Helsinki.

Koskenniemi, Heikki & Matinolli, Eero & Nyman, Martti 1974. Johdanto. – *Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia V*, Turku, IX–XXVIII.

Korhonen, Tua 2004. *Ateena Auran rannoilla. Humanistikreikkaa Kuninkaallisesta Turun akatemiasta*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/klass/vk/korhonen2/>

Laine, Tuija 2006. *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1098), Helsinki.

Malin, Aarno 1929. Turun akatemian kirjaston tilit vuosilta 1722–1739. – *Miscellanea bibliographica* 2, Helsinki 1929, 1–107.

Malin, Aarno 1931. Turun professorin ja Taivassalon kirkkoherran Petrus Bergiuksen (k. 1691) omaelämäkerta. – *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 21, 354–370.

Merisalo, Outi 1995. Classical Philology in Eighteenth-Century Finland: Henrik Hassel and Carl Abraham Clewberg. – *Arctos* 29, 137–154.

Nordström, Holger 1925. Några krigsbyteböcker från Åbo Akademibiblioteks grundläggningstid i Helsingfors univiersitetsbibliotek. – *Miscellanea bibliographica* 1, Helsinki 1925, 78–87.

Porthanin kirjastohistoria = *Henrici Gabrielis Porthan Opera omnia*, osa V (toim. Heikki Koskenniemi & Eero Matinelli & Martti Nyman), Turku 1974.

Rhodomannus, Laurentius 1589. *POIESIS KHRISTIANE. PALAISTINES, HETOI HAGIAS HISTORIAS, BIBLIA ENNEA*. Poesis christiana. Palaestinae, seu historiae sacrae, libri novem, Francofurti. [1. p. 1581]

Sandys, John Edwin 1958. *A History of Classical Scholarship*. Vol. II: From the revival of learning to the end of the eighteenth century (in Italy, France, England, and the Netherlands), New York.

Wallenius, Gabriel 1682. *Bibliotheca Regiae Academiae Aboensis sive elenchus* [...]. Excus. apud Johannem L. Wallium, Aboae.

Vallinkoski, Jorma 1975. *The history of the University Library at Turku 2: 1722–1772* (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 21). Helsingin yliopisto (diss.), Helsinki.

Vallinkoski, Jorma 1948. *The history of the University Library at Turku 1: 1640–1722* (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 21). Helsingin yliopisto (diss.), Helsinki 1948.

Webb, Ruth 1994. A Slavish Art? Language and Grammar in Late Byzantine Education and Society. – *Dialogos* 1, 81–103.

Tua Korhonen
FT. Helsingin yliopisto
tua.korhonen (apud) helsinki.fi